

Álságos vagy válságos a globális kapitalizmus?

© KÖREI László

Miskolci Egyetem, Miskolc

politologus87@gmail.com

A kapitalista rendszer jelenlegi globalizált dimenziójának kritikai szempontú megközelítése főként az európai kontinens nemzetállamaiban mára egy teljesen legitim érvrendszerre vált. Mindez eltérő okokra és indítékokra vezethető vissza. Azt állítom, hogy a világméretű, kontinenseket is átívelő fiskális adósságcsapdák kialakulása jelenti azt a történeti és lélektani kontextust, amelyben a globális kapitalizmus legújabb típusú, új helyzetre válaszokat kereső kritikái és különböző társadalmi, gazdasági és politikai természetű kritikai adaptációi is létrejöhetnek. Tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy elemezzem azokat a tendenciákat, amelyek mentén kialakultak a különböző aspektusú kapitalizmus-kritikák. Ugyanakkor egyértelműsítem, hogy Európában a szovjet tömb összeomlása révén olyan helyzet teremtődött, hogy a fejlődést és a haladást tekintve a kapitalista berendezkedésnek és a piacgazdaság mechanizmusának nem maradt versenyképes alternatívája, mivel a korábbi szocialista rendszerrel való összehasonlításban egyértelműen felülreprezentált napjainkban is, minden támadás ellenére is. A globális tendenciák és antiglobalista- kritikai irányzatok, hangsúlyok oppozícióját is elemzem munkámban. A neoliberalizmust, mint a jelenkori kapitalisták mainstream gazdasági és politikai stratégiáját állítom szembe a társadalmak irányából érkező szociális szükségletek közpolitikai alternatíváival, melyek eltérő horizontja számos konfliktus és strukturális probléma forrása a 21. században.

A globalizáció komplex jelensége

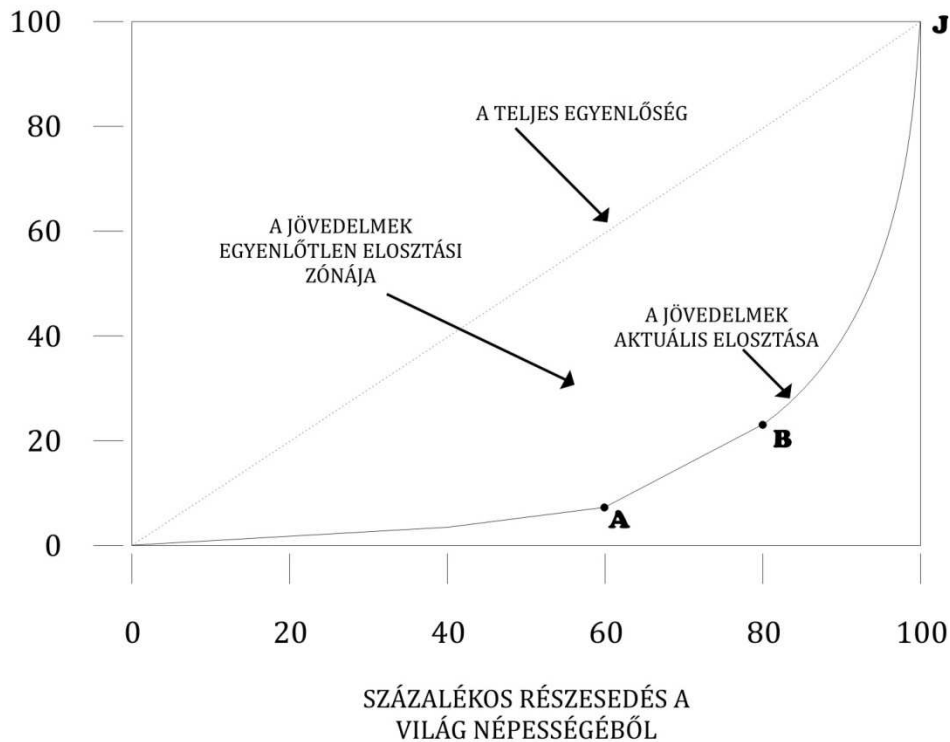
A mai értelemben vett globalizáció nem más, mint a nemzetközi gazdasági, társadalmi, politikai, technológiai, informatikai és kulturális folyamatok különböző szinteken és különböző erősséggel végbemenő integrációja. Egy olyan folyamatstruktúrát jelöl, amelyben történetileg is végbemegy a világgazdaság szerves rendszerre formálódása a gazdasági globalizáció révén.

Korunk globalizációja több szempontból is különbözik akár a 16. század eleji, vagy a 19. század végi globális trendektől: szabályokban, eszközökben, szereplőkben és piaci vonatkozású feltételek kapcsán merőben más a realizálódása napjainkban. A sokrétű fogalom megragadása a westernizáció, a liberalizáció, s a világ egyesülésének több szempontú megközelítése alapján is leírható.

A középkor Európájában például számtalan olyan történelmi eredmény jött létre, amelyeket mai szemmel csak az EU következetes fejlődésének produktumaként tudnánk megragadni. Például az egész feudális Európában feltűnő a római jogon alapuló jogi gondolkodás egységesülése és közös irányba mutató fejlődése. A 10-11. századi mezőgazdasági termelés technikai vívmányai is gyorsan, kvázi globális módon terjedtek. Míg a 20. század végének liberális demokratái elsősorban azon törik a fejüket, hogy hogyan tudják a szegényebb kontinensek vagy a kelet-európaiak tömegeit feltartóztatni, a 10-16. században jelentős mozgások zajlottak. Ezen belül figyelemre méltó a német nyelvű területek lakosságának keleti kitelepedése (Balogh, 2000:35).

A gazdasági globalizáció motorjai az óriási magánvállalatok lettek, amelyeknek jelentősebb hatalmi pozícióik lettek, mint számos ország közpolitikai kormányzatának (Ellwood, 2003:13). A versenyképesség és üzleti hatékonyság értékei a fő szempontok általánosan a kormányzás szerepéről szóló vitákban. A korporációk döntéshozatalát a monopóliumra való törekvés és a csökkenő profitráta mozgatja és strukturálja – tekintet nélkül a döntések társadalmi, környezeti és gazdasági következményeire. A gazdasági növekedésbe, mint a fejlődés motorjába vetett hit egyre hiteltelenebbé válik, ahogy tönkremennek a földi életfenntartó rendszerek és mind több előjele mutatkozik egy közelgő ökológiai összeomlásnak. A gyors növekedés erőltetésére beállított globalizáció a természeti kincsek fokozottabb kiaknázásával túl nagy megterhelést jelent a környezet számára és tovább mélyíti a gazdagok és szegények közti szakadékot. A neoliberais közgazdászok klasszikus gyógymódja – privatizáció, adócsökkentés, külföldi befektetés – nem minden vonatkozásban megfelelő. Egyre erősebb viszont a bírálata és az aggodalom mind a szakértő bennfentesek, mind pedig a helyi közösségek részéről. Abban az esetben, ha az egyes országok kormányzatai elveszítik azt a képességüket, hogy fejlesztési stratégiájukat és közpolitikájukat önmaguk irányítsák, a globalizáció hatására akár növekedhet az egyenlőtlenség és a szegénység (Ellwood, 2003).

SZÁZALÉKOS RÉSZESÉDÉS A
VILÁG JÖVEDELMÉBŐL

Jövedelemegyenlőtlenség a nemzetgazdaságok között
Forrás: Csáki (2012:247)

A fenti Lorenz-görbe segítségével leírhatók a nemzetek-nemzetgazdaságok közötti jövedelemegyenlőtlenség tendenciái. Ha a nemzetgazdaságok egy főre jutó GDP-jei tökéletesen egyenlőek lennének, a jövedelemgörbe az átlón, az O-J

tengelyen haladna. Az átló és a valós jövedelemgörbe közötti rész mutatja a jövedelmek egyenlőtlen elosztását; azt, hogy a fejlettebb országok mennyivel nagyobb hányadát sajátítják el a világgazdaság – az emberiség – rendelkezésére álló, a világgazdaságban megtermelt összjövedelemnek.

Számos vonatkozásban tehát a világban zajló előbb felsorolt folyamatok ok-okozat összefüggéseinek nagyobb lett a jelentősége, s a társadalmak mindennapjaira kifejtett hatása is. A globális vagy globalizációs hatások elősegítik a transznacionális és funkcionális kapcsolatokat, melyek sokdimenziós együttműködést és viszonyrendszert feltételeznek a világgazdaság vállalati és államközi viszonyaiban egyaránt.

Álláspontom szerint az elmúlt bő két évtizedben a világgazdasági folyamatok meghatározó tendenciájaként megy végbe egyidejűleg a globalizáció megerősödése és a regionális gazdasági integrációk kiteljesedése európai dimenzióban. Megváltoztak ugyanis a termelés és a fogyasztás feltételei, lehetőségei. Meglátásom szerint a két tendencia addig képes erősíteni egymást, amíg az érdekek közösek. A regionális gazdasági integráció nem ekvivalens a nemzetközi együttműködés hagyományos formáival, hanem részek egyesítésére irányul, s közös alkalmazkodással, áldozatvállalással is jár.

Azt állítom, hogy a globalizáció társadalmi, gazdasági és politikai rendszerekre kifejtett hatásainak mind előnyös, mind pedig hátrányos jelenségei is vannak. Előnyként említem mindazokat a feltételeket, amelyek megléte szükséges a valódi versenyen alapuló nyitott társadalmak és gazdaságok létehez. Így a demokrácia, mint fontos közjogi keret, a szabad piaci működés, a piacgazdaság megléte, a modern gondolkodás és a megfelelő társadalmi integráció és inklúzió megléte. Mindezen globalizációs előnyök egyidejű jelenléte és megfelelő működése optimális esetben nagy lépést jelent az emberiség javuló életszínvonalának és a társadalmi értelemben vett jólét megteremtéséhez. Ugyanakkor paradox módon sokszor mindezekkel párhuzamosan vannak jelen a globalizáció sokszor kedvezőtlen oldalai is. Ezek közt említem például a termelési-fogyasztási anomáliák meglétét, az urbanizációs válságból fakadó problémákat, továbbá mindazon „globális” problémákat, amelyek a Földet terhelik, s égetően fontos és aktuális a megoldásuk a fenntartható fejlődés miatt is. A teljesség igénye nélkül példa erre az anyag-és energiaválság, szűkebb és tágabb környezetünk, a mikro-és makroklima gyorsuló ütemű romlása, a biomasza állapota, a háború és béke kérdése stb.

Potenciális hátrányként értelmezhető még nemzetállami kontextusból és etnocentrikus aspektusból az egyre inkább sérülő nemzetállami érdekérvényesítő képesség egy mindenképp felett álló kvázi világkormányval szemben. A nemzeti pénzügyi intézményrendszerek kiépülése főként Európa keleti és nyugati szegmensén egyidejűleg ugyan, de ellentétes orientációjú folyamatként ment végbe. A világgazdaság markáns nemzetállamában, az Amerikai Egyesült Államokban egy más szisztéma alakult ki a többi demokratikus országgal szemben, mivel itt nem kis részben a korábbi hidegháborús győzelem hatására politikai erejű hatalmat is képes volt szerezni az USA a globalizáció intézményesített irányítási kereteit tekintve. Ezt támasztja alá mind a mai napig az a rendkívül markáns pozíció, amelyet az USA például a Nemzetközi Valutaalap vagy akár a Világbank kapcsán megszerzett magának. Az USA, Nyugat-Európa legfejlettebb országai, Japán, Kelet- és Dél-Ázsia fejlett ipari államai napjainkban a globális pénzvilág óriásainak számítanak, a válság ellenére is úgy vannak elkönnyelve, mint a főbb folyamatok haszonélvezői. Ezzel szemben Afrikában, Latin-Amerikában és a volt szocialista országok döntő többségében az alacsony hatékonyságú állami szektor gyengíti a

versenyképességet, gazdasági és pénzügyi szempontú sebezhetőséget jelent. A társadalmi és politikai konfliktusok, az antiglobalista és antikapitalista törekvések egyre erősödő tendenciát mutatnak az általam említett országokban, különösen a permanens recesszió időszakától. Európa elmaradottabb államainak differenciált fejlődési mintája is valóban jelzi, hogy nem lehet térségtől eltekintve releváns választ adni a globalizáció előnyös vagy hátrányos vonatkozásai pontjaira.

Úgy vélem, a mai európai dimenziót szem előtt tartva a kontinensünk országainak, leginkább az Európai Unió tagállamainak egyszerűen nincs meg a lehetősége és mozgástere ellenállni a globalizációs folyamatoknak. A globalizációval együtt kell élnünk, s ha úgy tetszik, szükségszerűen idomulnunk kell hozzá, hiszen nem egy vagy két ország alkotja ezen folyamatokat. Természetesen a hangsúlybeli eltérések nemzetenként és kultúránként a globális trendek viszonyulása tekintetében különbözőek lehetnek, de kikerülni nem lehet azokat.

A kapitalizmus megközelítései, történetisége és keretei

A kapitalista berendezkedés terminusa egy rendszercsaládot jelöl meg, melyből az is következik, hogy az országokénti konfigurációk történeti szempontból is igen változatos képeket mutathatnak. A fogalom kereteinek tisztázásakor érdemes összefoglalni azokat a feltételeket, amelyek mentén a kapitalista rendszer jellege leírható. Ezek alapvetően a következők:

- 1) A tulajdonviszonyokat illetően domináló szerepe van a magántulajdonnak, s kiegészítő szerepe a köztulajdonnak.
- 2) A társadalmi és gazdasági folyamatok koordinációját illetően a piaci elv a meghatározó, s ehhez komplementer elemként kapcsolódik a központilag vezérelt állami bürokrácia szerkezete.
- 3) Nem alakul ki olyan politikai hatalom a döntéshozók közt a végrehajtás terén, amely vállaltan tagadó jelleggel lép fel a piaci szabadsággal, a magántulajdonnal szemben.

Kornai János professzor úr azt vallja, hogy a demokrácia, mint rendszer a kapitalizmus feltételeitől külön is tárgyalható (Kornai, 2007:122-124). Ennek értelmében a demokrácia nem azonos a piac és a verseny domináns „diktatúrájával”, mint ahogyan azt sok kritikus elemző is állítja. A Schumpeter-i definíció szerint is demokratikus körülmények között a vezetőket jól definiált procedúra alapján választják, és ezek szolgálnak eltávolításuk alapjául is. Nem befolyásolja viszont a demokrácia elemi létét az éppen aktuális közpolitikai kormányzás szakpolitikai minősége, sőt még az alkotmány pontossága és a fennálló állam demokráciájának érettsége, történetisége sem.

A modern kapitalizmus eredete a marxista hagyomány szerinti tőkefelhalmozás mentén is vizsgálható. Az eredeti tőkefelhalmozás periódusa a 15-17. század történelmében valósult meg, s a kapitalista rendszer kifejlődése egy több évszázados folyamat produktuma. (A 2008-as pénzügyi válság kirobbanásakor több nemzetközi professzor is újra aktuálisnak érezte Marx koncepciójának bizonyos elemeit.) A korábbi gazdasági rendszerekkel ellentétben olyan gazdasági társadalomalakulatról van szó, amely a tőkés termelés és az annak alapját képező áru-gazdaság elengedhetetlen feltételének, a munkamegosztásnak a gyakorlati realizálódásaként határozható meg. A tőkés árutertermelő piacgazdaság olyannyira tendenciózus fejlődésen ment keresztül, hogy szinte piacosította az emberi élet valamennyi

szféráját, s az árutermelést minden területre kiterjesztette. A polgári forradalmak hatására a 19. századra kiépült a szabadversenyos kapitalizmus, amelyben nemzeti keretek, nemzeti piacok mentén szervezte meg a tőkejövedelemből élők osztálya, a burzsoázia a saját hatalmát. Ideológiailag a nacionalista törekvések fragmentálták az embereket „értékesebbek” és „értéktelenebbek” kategóriáira. Az első világháború időszakában erőteljes állami szerepvállalás volt a meghatározó a gazdasági folyamatok terepén, élesen szembehelyezkedve a liberális világrenddel. Ez a struktúra eredményezte a 20. század eleji államkapitalizmus vagy állammonopolista kapitalizmus térnyerését. A multinacionális társaságok világgazdasági jelentősége a második világháború után következett, amelynek történelmi formája a transznacionális kapitalizmus. Ez a forma működésben meghaladja a gazdasági és politikai értelemben vett nemzeti kereteket. A világháború utáni szakaszban a New Deal tapasztalatait alapul véve, de a szovjet típusú államszocializmus és a munkásmozgalmi nyomás szorítójában a válságelhárítás új formáit kezdte alkalmazni a tőkés rendszer. Az európai kontinensen a keynesi jóléti államot teremtette meg a kapitalista berendezkedés, amelynek fenntarthatósági szempontjai, finanszírozhatósága az erőteljes reformer és neoliberais szakmai és politikai támadások keresztüztüében áll manapság is (Andor, 2008:131-133).

Válságos vagy álságos a mai globális kapitalizmus?

A kapitalizmus 21. századi változatát a legtöbb szakirodalmi felosztás dominánsan a globális vagy globalizált jelzővel illeti. A tőkés berendezkedés ezen formájának számos kritikai jellegű interpretációja is legitim érvrendszerre vált az elmúlt időszakban. A korábbi szocialista berendezkedéssel szemben egyértelműen felülreprezentált struktúráról van szó a tőkés társadalmakat illetően. A világgazdaságban igen kemény verseny zajlik jelenleg is a kapitalista gazdaságok között. Folyamatosan épülnek ki új hatalmi centrumok, mellyel párhuzamosan egyre erősödő társadalmi és civilizációs konfliktusok elé nézünk. Az erőteljes nacionalista, populistá és antiglobalista törekvések, a vallási és etnikai jellegű ütközések fokozzák a bizonytalanságot, s igyekeznek rávilágítani különböző indítékokkal a tőkés rendszer jelenlegi formájának és gyakorlatának a hibáira és igazságtalanságaira.

A legaktuálisabb kapitalizmus-kritikai irányzat karizmatikus képviselője a közép-európai származású, ám New Yorkban született Immanuel Wallerstein. A nemzetközileg is elismert szakember organikus módon írta le a világkapitalizmus, a tőkés világrendszer evolúcióját, s alkotó értelmiségiként felállította a centrum-félperiféria- periféria gazdasági szinteződéseket is országokra jellemző módon. A nyolcvanas-kilencvenes években rávilágított a kapitalizmus aktuális polémiáira is. Meghatározása szerint a kapitalista világgazdaság olyan permanens válságba jutott, melyet már-már kezelhetetlen ellentmondások terhelnek: a transznacionális vállalatbirodalmak uralma az emberiséget a piac kegyetlen, vak törvényeinek rendeli alá, mindezzel tömeges munkanélküliséget és szegénységet teremt. A jelenlegi hanyatló fázisban a rendszerellenes mozgalmak megerősödése nem kis részben annak a következménye, hogy a tőkés monopóliumok feltételeit biztosító állami struktúrák egyre gyengülnek, s félévszázados válságciklusok is ismétlődhetnek akár. Ebből következik, hogy a jelenlegi formát akár egy új, ma még nem belátható természetű világrend is felválthatja (Andor, 2008:286).

Wallerstein legaktuálisabb koncepciója szerint az elkövetkező 15-20 évben elkezdődhet akár az alternatív, közpolitikai rendszerek szintjén szerveződő modellek

keresése, s a globális tőke irányítóinak az a nyílt beismerése, hogy a tőkefelhalmozás formáján változtatni kell. Mindemellett csökkenteni kell a társadalmak hierarchizáltságát, a kizsákmányolás jelenlegi helyzetét és a polarizáció állapotát is. Az új modellek felállításánál globálisan a politikai baloldal és jobboldal felelőssége óriási, mivel a közeljövőben nem lesz reálgazdasági szempontból mozgásterük sokkal többre, mint defenzív lépések meghozatalára. Ezen intézkedések társadalmi hatása a fájdalom minimalizálásában jelentkezhet, természetesen egy adott ország politikai-gazdasági státuszának függvényében, s a világgazdaságban betöltött pozíciójából fakadóan. Előre prognosztizálható, hogy a következő pár évben még a jóléti észak-európai országokat is beszámítva a társadalmi csoportok döntő többsége elszenvedője lesz a különböző fájdalomminimalizáló, kiigazító kormányzati politikáknak. Középtávon azonban a helyzet jelentősen javulhat is, s a globális kapitalizmus jelenlegi verzióját felváltó modell akár sokkal humanizáltabb formát is ölthet. Az bizonyos, hogy nem az egyes országok, hanem a nemzetközi folyamatok erőterében, szegmensében egyértelműsödnek majd ezek a viszonyok (Wallerstein, 1993:54).

Samir Amin (Párizs-Dakar) teóriájában a mai világkapitalizmus válsága abban érhető tetten, hogy a felhalmozott többlettőke, vagyis a profit nem talál kellő haszonértékkel és megfelelő hatásokkal járó lehetőséget a beruházások kapcsán. Amin szerint markáns különbség van a centrum országok és a periféria iparosodott országai (amelyek képtelenek felszívni a falusi illetve a tömeges bevándorlásból származó tartalék munkaerőt) továbbá a nem versenyképes és nem iparosodott országok fejlettségi szintje között. Legfrissebb munkájában arról is értekezik a szakember, hogy az úgynevezett strukturális kiigazítások politikája, amelyet a globális kapitalizmus intézményesített manifesztumai, az IMF és a Világbank szorgalmaznak, képtelen megoldani a válságot, sőt bizonyos konfliktushelyzetek szaporításával sok esetben mélyíti is azt. Problémaként említi a globális rendszerek szabályozásának hiányát, a világot egyszerű piacként tekintő neoliberális válságkezelést és azokat a belső és külső folyamatokat, amelyek a nemzetállamok válságához vezetett (Amin, 2010:97).

Robert Went holland közgazdász, az Amszterdami Egyetem Közgazdaságtan és Ökonometriai Tanszékének kutatója, a holland számvevőszék szakembere rámutat a globális kapitalizmus általa vélt zsákutcájára. Ezek közt említi a piaci szempontok már-már diktatórikus jellegű elhatalmasodását, amely jelenség fokozza a társadalmi egyenlőtlenségeket. Mára a paradox helyzetek igen széles spektrumon mozognak. Miközben a tőke jelentős technikai fejlődést és innovációt képes produkálni, addig társadalmi szempontból egyre kisebb az élő munka iránti igény. Mégis ennek ellenére a profitérdek a munkában töltött idő hosszabbítása, a nyugdíjba vonulás idejének kitolása. Miközben a technikai fejlődés nagyszerű eredményeket könyvelhet el, addig a globálkapitalista keretek közt lévő emberiség sokszor képtelen arra, hogy megvédje elemi életfeltételeit (Went, 2003:48).

Mivel a nemzetközi pénztőke döntő szerepet játszik az egyes országok sorsának alakulásában, nyugodtan elmondhatjuk: globális kapitalizmusban élünk. Ez a rendszer roppant kedvező a pénztőke számára, amely így odamegy, ahol a legjobban érzi magát. Mindez a pénzpiacok gyors fejlődéséhez vezetett. Az eredmény: egy hatalmas, vérkeringéshez hasonlító rendszer, amely először a központban lévő pénzpiacokon és intézményekben koncentrálja a tőkét, majd tovább pumpálja azt a perifériákra; egyrészt közvetlenül, hitelek és portfólió-befektetések formájában, másrészt közvetett módon, a multinacionális vállalatokon keresztül. Ez a rendszer sok szempontból elhibázott. Mindaddig, amíg a kapitalizmus az első számú

társadalmi rendszer, a pénz utáni hajsza felülemelkedik minden társadalmi megfontoláson. A globális gazdaság fejlődése nem vonta magával a globális társadalom fejlődését. A politikai és társadalmi élet alapegysége ugyanis továbbra sem más Európában, mint a nemzetállam. A központ és a periféria nem áll egyenrangú viszonyban egymással: ha a globális gazdaságban problémák jelentkeznek, politikai nyomásra megszűnhet a kettő közötti kapcsolat. A kapitalista világrend egy birodalomhoz hasonlít, amelynek minden eddigénél nagyobb területre terjed ki a hatása. Helytálló a birodalom-hasonlattal élni a globális kapitalizmusnál, ugyanis ez a szisztéma valóban kormányozza azokat, akik a hatókörébe tartoznak – kiszállni pedig nem könnyű (Soros, 1999: 129).

Azt állítom, hogy mindezek az ellentmondások teszik lehetővé a globális kapitalizmus hibáinak, működési problémáinak a vizsgálatát és kritikai szemléletű reflexióit is, s legitim érvrendszert szolgáltatnak mindezek diszciplináris igényű tanulmányozásához is.

A neoliberalizmus, mint a tőkés rendszer mainstream „ideológiája”

A mai kapitalisták vezető politikai és gazdasági stratégiája nevezhető neoliberalizmusnak, amelyet jómagam abban az értelemben tekintek kvázi ideológiának, hogy egy átfogó társadalom- és gazdaságképpel rendelkezik a világ folyamatainak rendszerszintű megítélését illetően, s ezáltal alkalmassá válik koherens struktúrát képezni egy adott nemzetállam közpolitikai folyamataiban is. A neoliberálisok számára a globális világgazdaságban kizárólag a tőkés rendszer jelenti azt a tartós modellt, amelynek szerintük mindmáig nem született meg a versenyképes, rendszerszintű alternatívája. Álláspontom szerint az Európai Unió vezető államainak fiskális koncepciója és gyakorlata is a neoliberalizmus alapvetései mentén realizálódik, függetlenül attól, hogy baloldali vagy jobboldali hatalom jut a döntéshozás és a végrehajtás környékébe. A 2008-as válság óta viszont enyhülni látszanak azok a korábbi gigantikus reformtörekvések, amelyek kizárólag a nagy ellátórendszerek versenyképes átalakítását célozták, s legtöbbször igen éles társadalmi és nemzetállami ellenállásba ütköztek. A neoliberálisok nem tartják fenntarthatónak a jóléti államok jelenlegi formáit, mivel a magas redisztribúció révén, az óriási adósságállomány felhalmozódása miatt a hiány cirkulárisan újratermelődik, s ez a nemzetállamokból fakadó hiátus csak egyre fokozódó problémákat okoz a globális világgazdaság számára. A világszerte mérvadó neoliberális politikusok és szakemberek véleménye szerint a fiskális fegyelem betartása és a reformok végbevitelére valamennyi nemzetállam számára elengedhetetlen ahhoz, hogy a versenyképességi mutatók hosszabb távon javuló tendenciát produkáljanak. A neoliberális kvázi ideológia szerint a mindenkorai állam rossz gazda, kiugróan magasak a redisztribúciós folyamatok, s Európában a 2010-re megvalósítandó szociális Európa modellje is megbukott.

Ebben az összefüggésben jelenik meg a szociális piacgazdaság és a jóléti állam modelljének fenntarthatatlanságát hangsúlyozó neoliberális álláspont, amely nem értékrendbeli alapon bírálja ezt a struktúrát, hanem a költségesség problematikája mentén, melyre gazdasági recesszió idején igen nehéz népszerű megoldást találni. Nem elhanyagolható tényező, hogy mindmáig nem történt meg a felszámolása és gyökeres átalakítása a jóléti államoknak, bármennyire is igény van rá neoliberális és neokonzervatív pénzügyi és politikai körökből. Azt ugyanis a világgazdaság vezető

politikai elitjének mérvadó szakemberei is belátják, hogy súlyos és permanens politikai krízist jelentene például a szerzett jogok megvonása. A jóléti politika a modern fejlődés kulcsfontosságú törekvése, s ezáltal a hatalom legitim voltát, a politikai rendszerek és intézmények stabilitását, a demokratikus működést igen kockázatos lenne pusztán üzleti szempontok alapján tekinteni (Bayer, 2001:383).

A közelmúltban *Orbán Viktor*, Magyarország miniszterelnöke is utalást tett arra, hogy a jóléti társadalmak korábbi, hagyományos útján nem lehet tovább menni, ezért a nemzetállamok kormányainak igen fontos feladatuk lesz akár együtt, akár külön-külön is berendezkedni egy egészen új világra. Figyelve akár a környező országok pozícióit is egyértelműen látszik egyfajta útkeresés a globalizált világ piacain és különböző csatornáin. A célkitűzések és az irányok azonban a meglehetősen hektikusan változó világgazdasági szituációban igen bizonytalanok Európa számos országában is.

Arthur Laffer már a hetvenes években igyekezett bizonyítani, hogy a globális gazdaság aktivitását a „túladóztatás” fogja vissza, s emiatt szükséges az adókulcsok csökkentése, majd az ettől várható gazdasági élénkülés hatására középtávon akár az adóbevételek növekedése is elérhető. Az elmúlt húsz esztendő leglátványosabb átalakulásai a privatizációs folyamatok mentén írhatók le. Angliából terjedt el globális szintre az irányzat, s Margaret Thatcher kormányzati politikája fogható fel a neoliberalizmus egyik jól körülhatárolható gyakorlatának. A neoliberalizmus a tőkét preferálja a munkával szemben, s ez azt a folyamatot segíti elő a jövedelem lentről felfelé történő irányának áramlása. Ennek végkifejletként a jövedelemkoncentráció a társadalom leggazdagabb rétegeinek szférájában jut érvényre. A globális kapitalizmus égisze alatt a neoliberális döntéshozók a tőkés és tőkecsoportok érdekeit igyekeznek igazolni, s mindezt úgy, hogy a közjót, s a társadalmak érdekeit szolgálja a megvalósított politikájuk. Thatcher, Ronald Reagan és még sok más nagy előd is ekképp politizált. Angliában és az USA-ban is a javak és szolgáltatások terén való szabad kereskedelem, a tőke szabad forgalma és a nemzetközi beruházások korlátlan szabadsága és a versenyképtelennek vélt közszolgáltatások szűkítése jellemezte ezt a felfogást (MacEwan, 1999).

A világgazdaság üzleti dimenziójának arculatába ültette az angolszász szemlélet a neoliberalizmus legfontosabb alapvetéseit, így például a washingtoni bázisú Világbank és az IMF ennek megfelelően alakítja ki szakmai álláspontját számos vonatkozásban. Így például az adósságkezelés feltételeként megvalósított privatizációs, liberalizációs és deregulációs intézkedések nemzeti és nemzetközi gyakorlatát, melyeket a neoliberális gazdaságpolitika kritikusai és ellenzői gyakran nettó diktátumként értékelnek. Közép- és Kelet-Európa demokratizálódó országaiban, így Magyarországon is elvi és gyakorlati síkon 1989-től alapvetően a neoliberális gazdaságpolitika programja, s a liberális jogállami rendszer és politika jelölte ki a követendő irányt (Andor, 2008:186-187).

Úgy vélem, a neoliberális világkormányzás uralma kapcsán megjelenő bírálatok főként a nemzetállamok csorbuló hatásköreinek szemszögéből érkeznek, sok esetben természetesen nem alaptalanul. Viszont egyértelműsíteni kell, hogy a nemzetállamok saját döntésén múlik, hogy milyen típusú nemzetközi együttműködésben kívánnak részt venni.

Paradoxonok: antiglobalista és alterglobalista politikai hangsúlyok, gazdasági nacionalizmus és szociális populizmus

Túlzott leegyszerűsítés volna azt állítani, hogy a különböző tartalmú és formájú, leginkább társadalmi és politikai természetű bírálatok pusztán a globalizáció ellen irányulnak. Európában a szupranacionalizmussal szemben paradox módon egyidejűleg erősödnek az újmarxista és a nacionalista-populista törekvések, antiglobalista pártok és mozgalmak valamint az euroszeptikus erők is. Ezek oksági magyarázatára számomra a globális kapitalizmus neoliberalizmuson alapuló, azt támadó hangsúlyai állnak. Szinte valamennyi irányzat közös alapvetése, hogy a neoliberalis gazdasági globalizáció jelentősen károsítja a nemzetállami törekvéseket, szembe megy az állampolgárok érdekeivel, értelmetlen áldozat nélküli sarcokat és állandóan ismétlődő pénzügyi megszorításokat eredményez. Tehát a gazdasági folyamatok elleni kritika az egyik leghatékonyabb érvrendszer a társadalmak előtt, s e mögé akár a rendszerellenes radikális baloldaltól, akár a nacionalista-populista jobboldaltól, akár a zöldpolitika irányából jelentős társadalmi támogatottság szervezhető meg. Az intézményesített ellenségkép, mint konstrukció szintén egy hatékony eszköz a globális kapitalizmus támadói kezében, ugyanis a nemzetközi intézmények, mint például az IMF és a Világbank felelőssé tétele a szigorú pénzügyi megszorításokért, a permanens gazdasági és társadalmi áldozatvállalásokért szintén több millió kiábrándult, bizalmát veszített és egyre szegényebben élő állampolgár érzületében nyer igazolást. Úgy vélem, hogy a fennálló globális rendszernek addig szükséges megtennie az önkorrekciót, amíg erre megfelelő társadalmi és politikai tér áll rendelkezésére, ugyanis a válság hatására számos európai országban felerősödtek a rendszerellenes, Európa-ellenes, s nem ritkán deklaráltan antikapitalista politikai erők is. Példa erre a közelmúltban Görögország, ahogy a kormányképességet csupán egy széleskörű parlamenti koalícióval sikerült biztosítani a rendszerkonform jobboldali, baloldali és européer centrista politikát folytató pártoknak. Ebben az országban ugyanis a szélsőbaloldali Sziriza párt gyakorlatilag a politikai úrból Görögország vezető ellenzéki erejévé vált, s a csalódott tömegeket maga mögött tudva radikális habitussal bírálja a jelenlegi európai és világgazdasági tendenciák alakulását. Azt gondolom, hogy az antipolitikai populizmus, az általános pártellenes hangulat fokozódása is létrehozhat további új üstökösöket Európa politikai agójában, s megtörheti az eddig hagyományos bal-jobb polarizációt, jelentősen formálva ezzel a pártrendszerek struktúráját.

Az úgynevezett alterglobalisták csupán azzal a doktrínával helyezik szembe magukat, hogy a jelenlegi globalizációnak nem létezik más legitim alternatívája. Nem tagadják a globalizáció létjogosultságát, viszont nem tudnak azonosulni annak neoliberalis közpolitikai megoldásaival. A „fair trade” irányzat jegyében a méltányos kereskedelmen nyugvó gazdaságpolitikai folyamatokat preferálják. Szerintük ugyanis nem az exportvezérelt növekedés politikájával és a privatizációs mechanizmusokkal van a fő gond, hanem a fejlett, „Első Világ” protekcionizmusával, s a világkereskedelem sajátos szabályozási módszertanával, amely rendre sújtja a fejletlenebb országokat. Ugyanakkor nagy árat kell fizetni a szélsőséges nemzeti populizmus által okozott károkért, amely a globális világban zsákutcának számít. Manapság ugyanis az az állam számíthat eredményes gazdasági és politikai működésre – kijelölt hellyel a világgazdaságban – amely képes alkalmazkodni a globális kapitalizmus folyamataihoz (Palánkai, 2011:33).

Mindezeket figyelembe véve Európában az a tendencia érvényesül, hogy az önmagukat igen hangos antiglobalistáknak feltüntető politikai mozgalmak és pártok

pusztán a retorika szintjén teljes globalizációellenesek, mivel a gyakorlatban döntően a globalizáció új eszközeit ők is alkalmazzák. Telefonálnak, banki szolgáltatásokat vesznek igénybe, interneteznek (gyakran a közösségi médiumok eszközrendszerével szervezik tüntetéseiket) stb. Inkább kevésbé tudják hitelesen és karakteresen artikulálni azt az igényüket, amely egy más típusú globalizációra vonatkozna a 21. század körülményei közepette.

Álláspontom szerint a globális kapitalizmus működési mechanizmusa minimum finomhangolásokra, s rendszerszintű önkorrekciókra és korrekciókra szorul. Számos paradox jelenség van jelen a mai gazdasági és társadalmi struktúrák működési folyamataiban. Azt szinte minden szereplő érzékeli, hogy reformpolitikák tudatos összhangjára van szükség, melyek véghezvitelét azonban gyakran erős társadalmi és politikai ellenállás akadályozza. A gazdaságilag lehetséges opciók ugyanis nem mindig esnek össze a társadalmilag is szükséges opciókkal és fordítva. Miközben a világgazdaságban óriási tőkekimentési tendenciák mutatkoznak, addig a szociális ellátórendszerek állami struktúrái lassan meghaladják finanszírozhatósági határukat. Tudomásul kell venni, hogy a megszorításoknak csak ágazati reformokkal társulva van értelme hosszabb távon, mivel ezek hiányában újratermelődik az adósság. A tőkével rendelkező réteg, a mindenkori politikaformáló erők és a társadalmi és civil aktorok új típusú felelősség-megosztásán múlik, hogy sikerül-e megtisztítani a sokat bírált globális kapitalizmust a vadhajtásaitól, s elindulni egy ember arcú, humanizált megoldás felé.

Összegzés

A gazdasági globalizáció nem más, mint a világgazdaság szerves rendszerré formálódásának történelmi folyamata. A globális tendenciákat a fejlett, demokratikus, kapitalista európai nemzetgazdaságokban is egyre erősödő antiglobalista irányzatok támadják. A kritikák rendszerint a gazdasági folyamatok mainstream neoliberális vonala ellen irányulnak. Főként az európai politikai rendszer különböző szintjein, struktúráin belül jelenik meg a globális kapitalizmus formájával és módszerével való elégedetlenség, de szinte valamennyi kontinensen meghatározó ez a jelenség. Vizsgálatom fókuszába az európai dimenziót helyeztem. A kapitalista rendszer fogalma egy rendszercsaládot jelöl meg, amely országonként és kultúránként különböző változatokban van jelen, s ez igaz a vele szembenálló kritikai és ellenző törekvések adaptációira is. Napjainkban kemény verseny zajlik a tőkés rendszer meghatározó aktorai között a világgazdaságban. Számos mérvadó nemzetközi szaktekintély egyetért abban, hogy a globális kapitalizmus jelenlegi gyakorlata korrekciókra szorul. Politikai és társadalmi síkon Európában a szupranacionalizmussal szemben paradox módon egyidejűleg erősödnek az újmarxista és a nacionalista-populista törekvések, antiglobalista pártok és mozgalmak valamint az euroszeptikus erők. Kialakultak a globális kapitalizmus új típusú, új megoldásokat szorgalmazó kritikai reflexiói is, melyek a 2008-as pénzügyi válság óta egyértelműen legitim érvrendszeré váltak. A folyamat előzményei történetileg nyilván nagyobb periódusra tehetők. A mai kapitalizmus működési korrekciókra szorul: jobb feltételek szükségesek a valódi versenyhez, kevesebb lefölközés, emberbarát és humanizált piacgazdaság.

Irodalomjegyzék

- ANDOR László (2008): *Az Adóparadicsomtól a Zöldmozgalomig. Kritikai szócikkek a világgazdaságról és a globalizációról*. Budapest: Napvilág.
- AMIN, Samir (2010): *Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism?* Cape Town; Dakar; Nairobi; Oxford: Pambazuka Press.
- BALOGH András (2000): *Nyolc kérdés a globalizációról*. ÁVF Tudományos Közlemények. Budapest: Általános Vállalkozási Főiskola.
- BAYER József (2001): *Politikai gondolkodás története*. Budapest: Osiris.
- CSÁKI György (2002): *A nemzetközi gazdaságtan alapjai*. Budapest: Napvilág.
- ELLWOOD, Wayne (2003): *A globalizáció*. Budapest: HVG Kiadói Rt.
- KORNAI János (2007): *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás*. Budapest: Akadémiai.
- MACEWAN, Arthur (1999): *Neo-liberalism or Democracy? Economic Strategy, Markets and Alternatives for the 21 Century*. New York: Zed Books.
- PALÁNKAI Tibor (szerk.) (2011): *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Budapest: Akadémiai.
- SOROS György (1999): *A globális kapitalizmus válsága*. Budapest: Scolar.
- WALLERSTEIN, Immanuel (1993): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest: Gondolat.
- WENT, Robert (2003): *Globalizáció. Neoliberális feladatok, radikális válaszok*. Budapest: Perfekt.